

Kesyttetty mammutti

KARINA LUKIN

Maan alta paljastuvat valtavankokoiset luut, torahampaat ja joskus jopa kokonaiset ikiroudan sisällä säilyneet mammutin ruhot ovat kiehtoneet länsimaisia tutkijoita vuosisatojen ajan. Varhainen eurooppalainen tutkimus sekoitti mammutinluihin raamatullisia myyttejä ja mielikuvia yksisarvisista. Kuva suuresta nelijalkaisesta nisäkkäästä, jonka torahampaat osoittavat eteenpäin alkoi tarkentua vähitellen vasta kokonaisten mammuttiluurankojen löytöjen myötä (kuva 1). (Cohen 2002.)

Siperiassa eläville alkuperäiskansoille valkoista hohtavat isot luut ovat olleet tuttuja, mutta niin ikään ihmetystä herättäviä. Niiden ympärille on kehittynyt kokemusten ja tarinoiden verkosto, joka kertoo myyttisessä menneisyydessä maan alla eläneistä olennoista, jotka ovat olleet inhimillisten sankareiden kumppaneita tai vastustajia. Myyttisten maailmojen mammutit ovat voineet esiintyä ja toimia šamanistissa istunnoissa vielä 1970-luvulla, ehkä tänä päivänäkin huolimatta siitä, että tieteellinen tieto mammuteista kiehtoo ihmisiä yhtä lailla Siperiassa ja Euroopassa (Arzyutov 2019). Kertomuksissa ja rituaaleissa mammutit ovat elollisia toimijoita, joissa yhdistyy luiden ja torahampaiden aineellisuuden ja suullisen perinteen kuljettamien ajattelun mallien tarjoamat mahdollisuudet. Matka maan alta ja myöhäiseltä pleistoseenilta ja sitä seuranneilta vuosituhansilta tähän päivään ei siis ole pitkä, yhden tarinan tai laulun mitainen.

Siperiassa asuu kymmenittäin alkuperäiskansoja, ja monien perinteessä tunnetaan jonkinlaisia mammutinluihin tai torahampai-

siin liitettäviä hahmoja. Näitä moninaisia ja monitahoisia perinteitä mielikuvineen on mahdotonta kuvailla ja selittää tyhjentävästi, sillä ne ovat syntyneet vuosisatojen kuluessa eri paikoissa ja eri elämäntapaa harjoittavien ihmisten keskuudessa, minkä lisäksi ne ovat olleet ja ovat edelleen jatkuvasti muuttumassa. Useita samankaltaisuuksia voidaan kuitenkin havaita. On esimerkiksi hyvin tavallista, että hahmot liittyvät jollain tavoin veteen: ne voivat olla esimerkiksi jättiläishaukia, valtavia vesilintuja tai suuria vesihirviöitä, joilla on isot sarvet. Vesiyhteys johtunee siitä, että mammutinluita paljastuu useimmiten joki- tai järvitörmiltä niiden romahtaessa. Hahmoihin liitetään tyypillisesti tuonpuoleisuus ja erityisesti alinen maailma: ne ovat šamaanien apuhenkkiä, joiden kanssa tavallisten ihmisten ei ole syytä pyrkiä yhteyteen. Lisäksi mammutin luiden näkemistä luonnossa on voitu pitää huonona enteena tai ainakin on ajateltu, että löytäjän olisi parasta jättää löytönsä paikalleen. (Lukin 2020.) Ainakin tätä uskomusta on tulkittu jo vuosisatojen ajan luovasti, kun mammutin torahampaiden kauppa on tarjonnut yhden rikastumisen väylän ensin Keski-Euroopan hoviin, sittemmin kiinalaisten kiinnostuksen vuoksi.

Päästäksemme konkreettisesti käsiksi siihen, mitä myyttisistä mammuteista tiedetään ja miten niiden kanssa voidaan kommunikoida, keskityn kuvailemaan Venäjän Euroopanpuoleisilla ja Länsi-Siperian arktisilla alueilla elävien nenetsien mammuttikuvastoa. Koska nenetsit puhuvat suomen sukukieltä, suomalaisissa arkistoissa on runsaasti heitä koskevaa aineistoa. Suomalaiset kielitieteilijät, folklo-

Kuva 1. Vuonna 2007 Jamalin niemimaalla löytynyt Ljuba-mammutinpoikanen on maalattu Salehardin kaupungin pääkadun varrelle muraaliin. Kuva: Karina Lukin.

Figure 1. The Ljuba mammoth cub, found in 2007 on the Yamal Peninsula, is painted in mural along the main street of the city of Salekhard. Photo: Karina Lukin.

ristit ja etnomusikologit ovat keränneet tutkimusaineistoissaan tietoa myös mummuteista aina M. A. Castrénista ja 1840-luvulta lähtien. Nenetsijä on perinteisesti kuvattu suurporonhoitajina, jotka kulkevat vuosittain satojen kilometrien matkoja ohjaillessaan ja seuratessaan paimentamiensa porojen liikkeitä. Nenetsit saavat porosta ruokaa, vaatteita ja kotapeitteitä, minkä lisäksi poro on liikkumaväline ja keskeinen ympäristösuhdetta määrittävä tekijä. Porot toimivat vaihdon ja ystävyyden osoittamisen välineenä sekä uhrieläimenä. (Stammler 2005.) Nenetsien mytologia eroaa muiden Siperian alkuperäiskansojen mytologiasta siten, että poroilla ja mummuteilla on kiinteä suhde toisiinsa nenetsien myyttisessä kuvastossa.

Mammutti on tundranenetsin kielellä *ja' hora* (lausutaan: jaangoora). Ilmaisuu on metafora: se tarkoittaa sananmukaisesti maan hirvas, kuohitsematon maan urosporo. Nenetsien kertomaperinteessä *ja' horat* ovat maan alla asuvien sihirtjojen paimennettavaa laumaa (kuva

2). Sihirtjat ovat pienikokoista kansaa, joka kertomusperinteen mukaan elää maanalaissa peilikuvamaailmassa ihmisten lailla. Mutta toisin kuin maan päällä, jossa ihmiset harvoin pääsevät vaurastumaan, maan alla sihirtjoilla on runsaasti rikkauksia ja onnea, mistä myös valtavat mummuttitokat kertovat. Sihirtjojen elämästä ihmiselle kertovat maan pinnan alta löytyvät tai ilmaantuvat mummutinluut sekä yllättävät sihirtjan ja ihmisen kohtaamiset, joita kertomusten mukaan nykyäänkin voi sattua tundralla yksin liikkuvalla (Lukin 2011). Maa määrittää tällä tavalla mummuttia lähtökohteisesti kahteen suuntaan: yhtäältä maa estää ihmisiä näkemästä aliseen maailmaan, mutta toisaalta pinta on huokoinen ja rikkoontuva ja avautuu havaitsemiselle. Kertomusten perusteella ihmiset ja yliluonnolliset hahmot voivat kuitenkin läpäistä huokoisen pinnan sopivissa paikoissa. Pinnan alta paljastuvat luut kertovat kuolleista mummuteista, jotka heräävät eloon ja ovat läsnä näkymättöminäkin mielikuvituk-

- Mammut (Elkæu osumri) är efter Samojeders begrepp
 ett jätte-djur, som bor in i jorden, der det gräfer
 sig mörka gångrar och stigar och när sig af
 jord. ~~Det~~ ^{Jang} ~~Benäm~~ ^{-oorah} ~~nes~~ ^{Jengosa}, d.ä: jordens
 kung, eller sin kunge der Sprache: jordens värd
 jordens herre. Samoj. tro, att djuret ännu lever, då
 de funnit dess ben på friska. De äro nära på det,
 som haft den olyckan att träffa på dess ben
 om han g' genom offer af en ren till Taled
 kan afvända olyckan.

- Samojed. tro, att landets forna inwånare Tshu
 In eller Sihotje, af lukka järn ännu äro förhinder
 bo i f jorden och äro ett rikt släkte, emed
 de der hafva äro metaller. (Kly, koppar + silver
 äro funna i deras jordgräpar)

Jangamda, en mammut-horn (ben)
 + Jangoorah, yeenen kopozu. En ren i jor-
 den med horn = ben.

Kuva 2. M. A. Castrénin muistiinpanoja koskien nenetsien käsityksiä mammutteista ja sihirtjoista. Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmat. Kuva: Karina Lukin.

Figure 2. M. A. Castrén's notes concerning the Nenets' perceptions of mammoths and sihirtjas. The manuscript collection of National Library of Finland. Photo: Karina Lukin.

sen avulla. Toisin sanottuna se, mikä on maan peittämää ja vain toisinaan paljastamaa, tulee elolliseksi kerronnan avulla ja näin se on läsnä myös silloin, kun maan pinta estää näkemisen.

Tuonpuoleisella maailmalla on tapana tulla tämänpuoleiseen muutoinkin kuin ihmis-

ten kertomusten välityksellä. Šamanismiksi nimitetään sellaisia uskonnollisia instituutioita, joiden taustalla on yhtäältä ajatus monikerroksisesta maailmasta, jota erilaiset henget asuttavat ja toisaalta uskomus siihen, että šamaani voi liikkua noissa maailmoissa ja siten ylläpitää

yhteisönsä tasapainoa ja onnea. Šamaanit on spesialisti, joka tuntee tuonpuoleiset maailmat, niiden henget, niissä liikkumisen tavat, minä lisäksi hän kykenee esittämään liikkeensä ja kommunikaationsa perinteenmukaisin tavoin ja erityistä ekstaasitekniikkaa käyttäen (Siikala 1992). Nenetsien mytologiassa šamaaneilla tai muilla sankareilla on mammutinluisia tai mammutin torahampaista tehtyjä šamaanirumpuja, nuolenkärkiä tai muita välineitä, joihin liittyy erityistä tuonpuoleista voimaa. Samalla tavalla mammutissa itsessään on voimaa šamaanin apuhenkä, joka voidaan kutsua rituaalissa paikalle.

Nenetsien šamaanit eivät ole olleet kovin halukkaita esittämään istuntoja ulkopuolisille vain kiinnostuksen tai tutkimuksen vuoksi, minkä vuoksi emme tiedä yhtä paljon nenetsien šamanismista kuin muiden Siperian alkuperäiskansojen rituaaleista. Suomalainen Toivo Lehtisalo keräsi 1910-luvulla kahden, pitkän kenttätyömatkan aikana toistaiseksi laajimman tunnetun kokoelman nenetsien šamanistista rituaalirunoutta (Lehtisalo 1947). Tämän kokoelman perusteella mammutilla on ollut pysyvä rooli rituaaleissa.

Rituaalien mammuttia ei voida pitää sinä samana olentona, joka on osa maan alla elävien sihirtajien tokkaa. Šamanistisissa teksteissä esiintyy aina ainoastaan yksi mammutti. Sitä yhdistää yllä mainittuihin olentoihin maanalaisuus, mikä nenetsimytologian maantieteessä tarkoittaa pohjoista. Mammutti tuntee pohjoisimmasta pohjoisen maailmat, sillä se on alisen olioista voimakkaimpia. Niinpä šamaanit kutsuvat mammutteja apuun silloin, kun heidän tarvitsee käydä alisessa maailmassa neuvottelemassa siellä elävien henkien kanssa. Näissä yhteyksissä mammutti on šamaanin kulkuväline. 1970-luvulla eräs šamaanin jälkeläinen kuvaili mammuttia porojen esi-isäksi, voimakkaaksi ja mustaksi hirvaaksi, johon kaikki nenetsien porot palautuvat (Homitš & Puškareva 2001). Eräässä Lehtisaloon tallentamassa myytissä šamaanit saa vedenhaltialta teh-

täväkseen palauttaa nenetsiltä varastetut kalat takaisin järviin. Hän kaivaa vaimonsa perheeltä saadun hopeisen šamaanirummun esiin ja alkaa laulaa eli kutsua henkiä. Kun mammutti saapuu, kertomuksessa kuvataan, miten mies kuulee sen kuopivan maata koparoillaan eli sorkillaan kodan ulkopuolella. Mies valjastaa mammutin, joka kuljettaa hänet pimeimmistä pimeään aliseen, josta hän onnistuu palauttamaan kalasaaliit, takaamaan nenetsien hyvinvoinnin.

Nenetsien myyttisissä kuvastoissa mammutti on kaukana artikkelin alussa kuvatuista jättiläishauista ja -linnuista ja suurista vesihirviöistä. Nenetsien mammutti on poron tavoin kesytetty eläin: sillä on koparat ja se valjastetaan reen eteen; rituaalissa sitä kutsutaan samanlaisin huudoin, millä paimenet ohjaavat poroja. On huomioitava, että kyse ei ole siitä, etteivätkö nenetsit tietäisi, miltä mammutin jalat tai mammutti näyttävät – kyse on myyttien, ei tieteen maailmasta. *Ja' hora* samanaikaisesti on ja ei ole maan alta löytyviin luurankoihin yhdistettävä mammutti: se on myyttinen ja siksi paljon eläväisempi eläin kuin sukupuuttoon kuollut *Mammuthus primigenius*.

KARINA LUKIN

(karina.lukin@helsinki.fi)

Folkloristiikka, Helsingin yliopisto

Kirjoittaja akatemiaturkija Helsingin yliopiston folkloristiikan oppiaineessa. Hän on tutkinut nenetsien suullista perinnettä ja kirjallisuutta, ja on kiinnostunut erityisesti ympäristön, suullisen perinteen ja ideologioiden vuorovaikutuksesta nenetsien ilmaisussa ja sen tutkimushistoriassa.

Lähdeluettelo

Arzyutov, D. V., 2019. Environmental Encounters: Woolly Mammoth, Indigenous Communities and Metropolitan Scientists in the Soviet Arctic. *Polar Record* 55, 142–153.
<https://doi.org/10.1017/S0032247419000299>

- Cohen, C., 2002. *The Fate of the Mammoth: Fossils, Myth, and History*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lehtisalo, T., 1947. *Juraksamojedische Volksdichtung*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Lukin, K., 2020. Domesticated Mammoths: Mythic and Material in Nenets Verbal Tradition on Ya' Xora. *Multilingua* 40.
<https://doi.org/10.1515/multi-2020-0059>
- Lukin, K., 2011. *Elämän ja entisyyden maisemat: Kolgujev nenetsien arjessa, muistelussa ja kerronnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Puškareva, E. T. & Homitš, L. V., 2001. *Folklor nentsev: v zapisjah 1911, 1937, 1946, 1953, 1965–1987 gg*. Novosibirsk: Nauka.
- Siikala, A-L., 1992. *Suomalainen šamanismi: mielikuvien historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stammler, F., 2005. *Reindeer nomads meet the market: culture, property and globalisation at the 'end of the land'*. Münster: LIT.

Summary

Domesticated mammoth

The article discusses the role of the mammoth in Siberian indigenous oral traditions focusing on Nenets mythology and shamanism. While the mammoth remains are typically attached to water-related gigantic beings in Siberian indigenous traditions, Nenets imagine the bones and tusks in terms of reindeer. On the one hand, there are narratives that tell about sibirtya, otherworldly beings living underground and having mammoth as their herd. On the other, Nenets shamans call mammoths to act as their helping spirits, when they want to visit the Underworld. In both images, the mammoth remains are interpreted in terms of reindeer, i.e., as a herd with which either sibirtya or the Nenets share space and interact. Additionally, the mythic images affect these views so that the mammoths are imagined as otherworldly living beings that can cross the borders of this and the other world and have an impact on our lives.

Vastaa Seuran toimintaan liittyvään kyselyyn

Suomen Geologinen Seura on avannut kyselyn Seuran toimintaan liittyen. Toivomme vastauksia sekä seuran jäseniltä että henkilöiltä, jotka ovat kiinnostuneita geologiasta, mutta eivät ole seuran jäseniä. Tietoa kyselystä saa mielellään jakaa eteenpäin.

Kyselyn vastauksia käytetään SGS:n toiminnan kehittämiseen sekä Geologi-lehteen 6/2021 kirjoitettavan artikkelin pohjana. Voit vastata kysymyksistä osaan tai kaikkiin. Kysely on anonyymi. Kysely on auki perjantaihin 17.9. asti.

Kyselyyn pääset linkistä: <https://forms.gle/dFYdKAjnYmSWSKog6>

Suora linkki kyselyyn löytyy myös Seuran verkkosivuilta Ajankohtaista-asioiden alta.

Suomen Geologinen Seura on kiitollinen kaikista vastauksista!